

А. В. ХАРЧЕНКО, канд. іст. наук, ст. викладач, НТУ «ХПІ»

СІМЕЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЯК РЕГУЛЯТОР ВІДНОСИН У КУПЕЦЬКІЙ РОДИНІ ХІХ СТ.

У статті автор досліджує еволюцію сімейного законодавства Російської імперії. Ці зміни безпосередньо впливали на життя купецької родини Харківської губернії. Купецька родина була невід'ємною складовою традиційного, патріархального оточуючого суспільства. Протягом періоду відносини у родині змінювались в бік емансипації окремих її членів.

Ключові слова: шлюб, купецька родина, сімейне законодавство, соціальна історія, Харківська губернія.

Вступ. Дослідження соціально-правової сфери в якій знаходилися купецька родина Харківської губернії наприкінці XVIII – на початку XX ст. є однією з найважливіших і водночас малодосліджених проблем у її вивченні. Аналіз державних норм та постанов, що створювали законодавче поле, у якому існувала купецька родина, дозволяє прослідкувати зміни в сімейному законодавстві Російської імперії. Необхідність дотримання певної ролі, визначеної законодавчими нормами, не тільки вимагалось державою, але й контролювалось оточуючим суспільством. Суспільство Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст. мало всі ознаки так званого традиційного суспільства. Такому суспільству, як вважають дослідники, притаманні нерівність у сімейних відносинах, авторитарність голови родини по відношенню до інших членів [1, с. 222].

Мета статті – дослідження еволюції сімейних відносин в купецькій сім'ї, з'ясування статусу і ролі кожного з членів родини в її житті.

Виклад основного матеріалу. Законодавству Російської імперії була притаманна станова специфіка, зокрема і в сфері сімейного законодавства. Важливою є увага до взаємозв'язку станового устрою суспільства та соціальних процесів в родині. На думку авторів початку XIX ст.: «розклад патріархальної родини необхідно тягне за собою руйнування станів» [2, с. 5]. Така думка є певним спрощенням, але вона відбиває розуміння тогочасною історичною наукою взаємозв'язку цих процесів.

Для вивчення життя купецької родини важливим є дослідження сімейного законодавства Російської імперії [3; 4]. Необхідність підсилюється недостатньою увагою істориків радянського періоду саме до цієї царини дореволюційного права. На початках свого існування радянська влада рішуче відкидала не лише архаїчні пережитки патріархальної родини, але і піддавала критиці інститут сім'ї взагалі [5, с. 11]. Таке становище створює сильний контраст зі значною кількістю досліджень сімейного права дореволюційних істориків [6; 7; 8]. До вивчення проблематики долучались представники різних наук. Так, російський філософ В. В. Розанов писав про сімейне право, як про «юридичну тканину біля фізіологічного і разом релігійного факту родини» [9, с. 105]. Правники імперських часів визначали сімейне

право як «сукупність юридичних норм, що ними регулюються відносини членів родини» [7, с. 72].

Родинне право імперської Росії представляло собою суміш російського звичаєвого права, традиції якого переносились на територію регіону разом з родинами купців-росіян, що записувались до міст Харківської губернії; світських і духовних законів Московського царства; православного церковного права. У випадку Харківської губернії – частини історичного регіону – Слобожанщини до цього переліку можна додати козацьке право колишніх слобідських полків та українське звичаєве право. У XVIII–XIX ст. сімейне право Російської імперії зазнало значних змін під впливами запозичень певних норм і традицій західноєвропейського законодавства. В першу чергу це стосується емансипації окремих членів родини – жінок та дітей. З цього часу «відчувається сильний вплив держави в сімейному житті» [4, с. 44].

Головною особливістю сімейного права в Російській імперії була визначальна роль церкви в регулюванні сімейних норм. Зокрема, церковними правилами регулювались укладання і розторгнення шлюбу, можливість повторного шлюбу. Відомий спеціаліст з сімейного права О. Загоровський писав: «на теперішній стан сімейного права ... доволі сильно впливає християнська релігія, для якої родина завжди була предметом особливої турботи і піклування. Цей вплив відбився як на визначенні умов заключення і розторгнення шлюбу ... і на визначенні особистих відносин між членами родини» [6, с. 36]. Російський історик Ю. Гончаров зауважує, що значна роль церкви не значила відсторонення держави від регламентації шлюбно-сімейних відносин [10, с. 44].

Присутність впливу держави на сферу діяльності церкви в Російській імперії є загально визнаним фактом у науковій літературі. Церква була частиною державного апарату, постійно відчувала контроль з боку влади. Таке становище зберігалось протягом всього досліджуваного періоду. При цьому правники «оспівували» таке втручання держави в духовну сферу: «сучасне сімейне право розвивається за досить діяльної участі держави ... намагається проводити принципи рівності ... захисту слабких членів сімейного союзу» [7, с. 17].

Законодавчі норми визначали шлюб основою сімейного життя, називаючи його «початком і заснуванням» родини. Російський правник М. В. Владимирський-Буданов писав: «Подружній союз виникає зі шлюбу і передбачає потім певні юридичні – особисті і майнові – відносини між чоловіком та жінкою» [6, с. 64]. З юридичної точки зору правники XIX ст. визначали шлюб як унормований правом довічний статевий союз чоловіка та жінки. Наголошувалось на необхідності дотримання етичної сторони шлюбу. Більше того, морально-етичний елемент вносився законодавчим шляхом і недотримання його було неможливим.

Імперське законодавство підкреслювало «кожному племені і народу, не виключаючи й поган, дозволяється укладати шлюб згідно правил їх закону, або прийнятим звичаям, без участі в тому громадського начальства або Християнського духовного уряду» [11]. Через цю норму, мусульманам, наприклад, не заборонялось мати дозволених традицією чотири дружини. Так, у харківському купецтві, за купцем другої гільдії Юсуфом Фенарлі було записано дві дружини [12, арк. 72].

Іудейська громада мала доволі легку процедуру розлучення, що суперечило правилам державної церкви. На особливому становищі знаходились представники старообрядництва – релігійної течії розповсюдженої в середовищі купецтва. Невизнання їх шлюбів продовжувалось до другої половини ХІХ ст., а за окремими положеннями зберігалось і на початку ХХ ст.

Розірвання дійсного шлюбу регулювалось церковними правилами і законодавчими нормами. За церковним вченням він припинявся «сам собою, через смерть одного з подружжя». Такі обставини «сприяли розвитку сталості в практиці розлучень, але разом з тим закріплювали ... формалізм ...» [6, с. 36].

Законодавство Російської імперії встановлювало систему владних відносин в родині. Аналіз законодавства щодо окремих членів родини дозволяє стверджувати перевагу чоловіка над жінкою, та батьків над дітьми. «Свод законів» стверджував сімейні стосунки в рамках авторитарності, покірності, синовнього і доньчиного боргу, патріархального обов'язку [8, с. 71]. Так, до «Свода» увійшло формулювання про «необмежене послушання» жінки перед чоловіком. Рішенням 1802 р. для жінки було визначено пріоритет влади чоловіка перед її дочірніми обов'язками. Втім, такі правові норми вступали у протиріччя з іншими. Наприклад, дружині не заборонялось подавати скарги на чоловіка з будь-якого приводу і притягати його до судової відповідальності. Слід зазначити, що жінки доволі активно використовували таке право. Так, у 1834 р. на розгляд губернатора було подано позов за скаргою купчихи М. Долгополової [13, арк. 1-44]. Таким чином, в сфері сімейного законодавства «редактори сводів не завжди були логічні та послідовні» [36, с. 26].

Наведений вище приклад укладається в теорію дослідників історії української сім'ї щодо більшої демократичності сімейних відносин, у порівнянні з російською родиною. На думку В. Л. Маслійчука, попри певну суперечливість поглядів щодо цього в історіографії, дана теза не може бути принципово оскаржена, оскільки на її користь свідчать матеріали джерел [14, с. 312]. Втім, брак ґрунтовних досліджень з історії української родини змушує з обережністю застосовувати подібні висновки щодо купецької родини Слобожанщини. Крім того, певний демократизм сімейних стосунків часто поєднувався із суворими правилами щодо жінки і дітей, що так само спонукає дослідника до обережності у висновках та уникання надмірно широких узагальнень.

Патріархальність внутрішньородинних відносин купецьких сімей, як головна особливість їх життя неодноразово відзначалась в науковій та художній літературі. Підтвердженням такої ситуації можуть бути спогади сучасників. Так за спогадами міщанина І. Калашнікова: «Купецькі родини міцні взаємною любов'ю та повагою своїх членів. Сімейні чвари, особливо між братами та сестрами, були явищем нездійсненим. До батьків відносились з глибокою покірною. Молодше покоління дивилось на старших як на досвідчених провідників, та користувалось їх порадами» [цит. за: 15, с. 160]. Відомий харківський історик Д. І. Багалій наводив слова анонімного сучасника-мемуариста про купецтво губерньського міста: «Харківське купецтво вело замкнене, кастове життя. Міцно трималось воно своїх традицій та стародавніх звичаїв. Займались виключно переслідуванням інтересів своєї торгівлі, а до всього іншого відносились з підозрою. Інше їм все було дарма» [16, с. 948].

Бачимо, що на таку консервативність купецького життя сучасники дивились з різних, майже протилежних позицій. Така патріархальність відносин у купецькій родині обумовлювалась соціально-правовими та економічними факторами. Важливою особливістю тогочасних внутрісімейних відносин було те, що вони несли публічність у своєму характері. Окремі родини не являли собою фортеці, куди заборонено вхід для інших [17, с. 256]. Кожна родина знаходилась у тісному контакті із своїми родичами, а крім того із своєю становою корпорацією, в нашому випадку – купецькою громадою. Домашні справи часто виносились на розсуд суспільного оточення.

Беззаперечно, що саме чоловік – голова родини – грав головну роль в житті своєї сім'ї. Російський правознавець XIX ст. І. М. Тютрюмов, посилаючись на відповідні статті імперського законодавства, доказував домінуючу роль чоловіка в родині [8, с. 22]. Саме чоловік представляв родину в цілому в усіх її зовнішніх функціях. Він викупував гільдійське свідоцтво, вів торгові справи, відповідав за родину перед державою та суспільством. У внутрішньому житті родини права її голови були майже необмежені: він розпоряджався майном родини й долею кожного її члена. Таке становище підтримувалось державою. На законодавчому рівні дітям було заборонено виходити з під батьківської влади без його на те згоди. Свою владу над родиною її голова утримував зазвичай до самої смерті. Випадки, коли підстаркуватий або хворий батько передавав справи своєму синові, були дуже рідкісні в середовищі купецтва Харківської губернії. Так, у документальних свідоцтвах за 1850 р. зустрічається лише один такий приклад в середовищі купецтва Харкова. В родині купця В. Клеменова мешкав його 81-річний батько Олександр [18, арк. 871 зв. – 872]. В купецькій родині від чоловіка – голови родини, середовище вимагало суворого та владного ставлення до інших членів. Інша поведінка сприймалась суспільним оточенням як слабкість, давала підстави казати, що хазяїн розбещує дружину та дітей [17, с. 251].

За законодавчими нормами жінка повинна була знаходитись у становищі необмеженої слухняності до свого чоловіка [19, с. 172]. Законодавство імперії повільно йшло до будь-яких змін в цьому відношенні. До реформ 1860-х рр. повною мірою зберігались обмеження прав жінки в родині, які вели своє походження з XVII ст. Російська дослідниця Л. Анохіна зазначає, що саме в купецьких родинях стійко тримались консервативні погляди на роль жінки в родині [20, с. 277].

Одним з таких найбільш суттєвих обмежень можна назвати обов'язок постійно знаходитись при своєму чоловікові, який мав право на повернення дружини додому, навіть попри її бажання. Крім того, шлюбне право регулювалось виключно церковними законами, за якими обов'язком жінки було прямувати за своїм чоловіком й беззаперечно слухатись його. Донька мала менші спадкові права, ніж син (не більше як на 1/4 майна). Нарешті, жінці важче було отримати розлучення (хоча й для чоловіка це було нелегко), нерідко не отримувала аліментів, не мала права на працю або навчання без дозволу чоловіка [17, с. 253]. Залежність жінки збільшувалась й тією обставиною, що чоловік здебільшого був значно старшим за жінку. У випадках, коли чоловік був старшим за дружину на 20 та більше років, ці відносини вже більше нагадували відносини батька та доньки. В такій родині досвідчений та

авторитетний «батько» представляв родину в суспільстві, а жінка залишалась господарювати вдома. Суспільство за звичаями ставилось до жінки дуже суворо, її приватне життя, сексуальні стосунки знаходились під постійним контролем громади.

При цьому, суспільство нібито не помічало таке становище жінки. Російський правознавець XIX ст. Я. Орлов у своїй праці «Женщина в праве» писав: «Російській жінці немає чого скаржитися. Її правове положення у багатьох відношеннях сприятливіше, ніж положення західноєвропейської жінки» [цит. за: 21, с. 31].

Однак необхідно зазначити, що хоча жінка й підкорялась чоловіку, всі домашні справи підпорядковувались тільки їй. Відомий «Домострой», що його російський правознавець XIX ст. А. І. Загоровський вважав яскравим прикладом кодифікації жорстоких патріархальних відносин називав жінку «государинею», підкреслював її головну роль в усьому, що стосувалось домашніх справ [22, с. 28]. За словами радянського дослідника М. Г. Рабіновича «Жінка вела господарство та виховувала дітей майже незалежно від чоловіка» [23, с. 194]. Дружина мала право на своє особисте майно. Таким майном міг бути її посаг, та все куплене за ці гроші. Так, у списках мешканців Харкова за 1811-1814 рр. зазначалось, що купець третьої гільдії П. Беляєв володів будинком на рівні з дружиною та отримав лавку яка була записана посагом жінки [24, арк. 67 зв.-68]. Крім того, жінка перебирала на себе професійні обов'язки, в той час коли чоловік від'їжджав по справах. Купець нерідко по кілька місяців на рік не бував вдома, повністю залишаючи його на дружину. У випадку, коли жінка залишалася вдовою, до повноліття дітей вона ставала головою родини. У купецькій родині Харкова навіть дорослі та одружені діти залишались під владою матері. Майже в усіх таких випадках жінка до самої своєї смерті зберігала положення голови родини. Так, у 1829 р. купчиха 3-ї гільдії М. Гончарова – вдова 50 років, мати 25- річного сина, була записана як голова родини [25, арк. 94 зв.-95]. У 1848 р. купчихою 3-ї гільдії записали Павлову, особу 70 років, яка мала кількох дорослих синів [26, арк. 22 зв.-23]. Подібних прикладів так багато, що виникають підстави казати про правило, а не про випадок.

Батьківська влада розповсюджувалась на дітей обох статей і без обмеження віку. Вона не припинялась, а лише обмежувалась через укладання шлюбу, або вступ до навчального закладу. Навіть для чоловіка законодавство зберігало тривалі вікові обмеження. За наказом Сенату від 11 червня 1836 р. було заборонено обрання на суспільні посади купецьких дітей молодше 25 років [27, арк. 3-4]. Правник XIX ст. А. Загоровський відзначав: «В цьому випадку виявляється патріархальний погляд на значення батьківського авторитету, не задовільняючий життєві вимоги. Применшувати значення батьківської влади, звичайно, не слід, але і перевищувати її без потреби і навіть на шкоду дітям теж не слід» [22, с. 28].

Важливим моментом в імперському законодавстві було те, що батьківська влада мала подвійний характер, рівною мірою поділяючись на батька та матір. Лише у випадку опікунства, батьківські обов'язки покладались перш за все на чоловіка.

У купецькому середовищі ставлення до дітей мало традиційний характер. В них вбачали продовжувачів справи та підпору у похилому віці [28, с. 162]. Тривалий час влада батьків була обмежена швидше моральними зобов'язуваннями, ніж правовими нормами. Для здійснення своєї влади батьки отримували повноваження на

покарання своїх дітей, до середини XIX ст. – навіть фізичне. У 1845 р. ще існувала кримінальна відповідальність дітей за непокору батьківській владі. Протягом XIX ст. помітна тенденція до покращення правового становища дитини в родині. Законодавчими актами послаблювалась авторитарна влада батьків над дітьми. З 1824 р. діти, які проживали з батьками, отримали право брати на себе зобов'язання в торговельних операціях та інших випадках. З 1845 р. карну відповідальність несли батьки, які завдали каліцтва дітям та ін. Наприкінці XIX ст. відносини батьків та дітей в родині регулювались рядом постанов, які визначали правове положення дітей та межі батьківської влади [22, с. 56].

Батько відповідав за релігійно-моральне виховання своїх дітей. При цьому, законодавство вимагало і виконання матеріального боку батьківських обов'язків. Зокрема, надавати неповнолітнім дітям їжу, одяг, виховання, «звертати всю свою увагу на моральне виховання своїх дітей, добре і чесне, за своїм статком» [28]. Діти були повинні сумлінно виконувати всі батьківські настанови, що підкріплювалося не тільки традиціями, але й побоюванням втратити свою частину майна. Та, перш за все, купці бачили у своїх дітях спадкоємців у родинній справі. Діти купця, за словами Б. Миронова, не були вільні у виборі професії, виконуючи в цьому волю батьків та додержуючись традицій своєї корпорації [17, с. 233]. Вже з малих років хлопчиків залучали до справи. Дослідник XIX ст. А. Гапонов писав у «Историко-статистическом обзоре города Харькова»: «Взагалі, у 50-х рр. (XIX ст.) майже всі харківські купці розпочинали свою кар'єру з лавочних хлопчиків» [цит. за: 16, с. 932]. Тобто багато з них на собі відчували всю «привабливість» учнівства, в майбутньому маючи змогу передати власний досвід своїм дітям.

За звичаєм, вільна людина, що потрапляла у таке служіння, сприймалась у родині як домочадець, але знаходилась у дещо приниженному становищі. Подібне учнівство було в деякій мірі довготривалою професійною підготовкою. Тривалість його визначалась не тільки швидкістю засвоєння необхідних професійних навичок, але й намаганням хазяїна якомога довше утримувати дешеву робочу силу та стримуванням зайвої конкуренції. Таємниці професії легше відкривались для близьких, звідси намагання батьків віддати дитину до «своїх». Таким чином, закріплювалась спадковість у професії, стимулювались земляцькі відносини [29, с. 144]. Наявність таких методів характерна традиційному суспільству, і існує, доки зберігається таке суспільство [17, с. 376]. Нерідко, учня приймали через укладання контракту. Так, у 1785 р. харківському купцю І. Вороженкіну було віддано «для навчання комерції» сина білгородського купця І. Мазурова [30, арк. 1-2]. За контрактом укладеним на п'ять років, М. Мазуров ставав прикажчиком («сидельцем») у лавці і повинен був утримуватись від «непослуху, а особливо пияцтва, марнотратства та злодійства». І. Вороженкин, зі свого боку, зобов'язувався утримувати хлопчика і давати йому одяг «добропристойний». Право покарання віддавалось на розсуд господаря.

У 15-16 років хлопець вже міг самостійно ставати до торгівлі в крамниці, брати участь у ділових поїздках. Торгували під наглядом батька або прикажчика, переймаючи їх досвід. Така сімейність у справі не тільки забезпечувала спадкоємність, але й надавала можливість розподілити окремі функції в торгівлі.

Наприклад, коли батько їхав у справах, син залишався в крамниці. Але стати самостійним купцем, зазвичай, було можливо тільки після смерті батька. Випадки, коли купці похилого віку відходили від справи, віддаючи її спадкоємцям, були рідкістю.

Дівчат з малих років привчали до господарства. Вони допомагали матері слідкувати за домом, доглядати за малолітніми дітьми. Західні дослідники історії дитинства пишуть про консерватизм у вихованні дітей, властивий культурам, в яких дитина полишена на саму себе або віддана на догляд старших дітей [31, с. 354]. Зв'язок між батьками та дітьми в такому разі не набуває почуттів глибокої прив'язаності.

Державне законодавство регламентувало порядок усиновлення дітей для окремих верств. 30 листопада 1835 р. було видано наказ Сенату про порядок усиновлення купцями своїх вихованців [32, арк. 28 – 31]. Усиновленні записувались до купецького свідоцтва разом з іншими дітьми купця. При цьому дитина зберігала права того стану, за яким була записана. Вік особи яку усиновлювали не обмежувався, вона могла бути повнолітньою і навіть перебувати у шлюбі [33, с. 56]. Так, у 1870 р. за родиною купця І. Дворниченко був записаний усиновлений чоловік 27-ми років з дружиною, при цьому «батько» був всього на дев'ять років старше за «сина» [34, арк. 71-72]. Проте, доволі рідкими були випадки, коли в купецькій родині усиновлювалася дитина. Традиції усиновлення не були поширені в тогочасному суспільстві [35, с. 44]. Крім того, існували законодавчі обмеження усиновлення дитини купецькою родиною. Так, у 1835 р. було видано наказ про заборону купцям усиновлювати дітей при наявності рідних дітей у родині [36]. Таким чином, фіскальні органи держави перешкоджали випадкам фіктивного усиновлення з метою отримання пільг наданих купецькій верстві.

Висновки. Отже, сімейні стосунки у купецькій родині Харківської губернії були предметом опікування з боку церкви, держави та суспільства. Родина представляла ієрархічну систему, в якій статус членів визначався ступенем наближеності до голови. Патріархальна система владних відносин в купецькій родині була характерна традиційному суспільству. Перевага чоловіка була закріплена законом та звичаєм. Батько – голова родини, очолював сім'ю. В подружньому житті чоловік та дружина зазвичай були нерівними сторонами. В купецькій родині жінка підлягала владі батька та чоловіка. Емансіпація жінки відбувалась повільно і залишалась незавершеною наприкінці періоду. Втім, жінка нерідко мала достатні важелі впливу, щоб займати в родині почесне місце.

Аналізуючи питання щодо відносин між батьками та дітьми в купецькій родині зазначимо, що це не були відносини рівних сторін. Домінуючою стороною в них виступали батьки, а діти підлягали їх волі. Дитинство було короткотривалим. У вихованні дітей перевагу віддавали морально-етичній складовій та професійній підготовці. Для хлопчика ця підготовка була пов'язана з подальшими професійними обов'язками у батьківській справі, для дівчини життєво необхідними функціями майбутньої господарки та дружини, як вони розумілись суспільним оточенням.

Протягом досліджуваного періоду прослідковується певна лібералізація сімейного законодавства, втім і наприкінці цього часу його можна вважати

консервативним, а у багатьох нормах суперечливим і непослідовним. Тим не менш, еволюція законів, що регулювали сімейне життя та взаємовідносини між членами родини, набула стійкої, хоча і уповільненої тенденції до певного їх пом'якшення та лібералізації. Основними характеристиками такої еволюції можна вважати поступове обмеження батьківської влади, розширення прав жінок та дітей.

Список літератури: 1. *Лещенко В. Ю.* Русская семья (XI - XIX в.в.) / В. Ю. Лещенко. – СПб, 2004. – 602 с. 2. *Городские поселения в Российской империи.* – Т. 5., Ч. 1. – СПб, 1865. – 419 с. 3. *Буряк Л. І.* Правовий статус жінки як об'єкт дослідження в українській історіографії другої половини XIX ст. / Л. І. Буряк. // Укр. іст. журнал – 2009. – № 1. – С. 190-211. 4. *Владимирский-Буданов М. В.* Обзор истории русского права / М. В. Владимирский-Буданов. – Ростов-на Дону, 1995. – 640 с. 5. *Дмитровський В.* Розлуки на Україні / В. Дмитровський. – Харків – К., 1928. – 42 с. 6. *Загоровський А. І.* Курс семейного права / А. І. Загоровський. – Одесса, 1902. – 460 с. 7. *Сорокин П.* Брак в старину / П. Сорокин. – Рига, 1913. 8. *Тютрюмов И. М.* По поводу пересмотра и кодификации гражданских законов / И. М. Тютрюмов // Русское богатство. – 1884. – Кн.3. – 211 с. 9. *Розанов В. В.* Семейный вопрос в России / В. В. Розанов. – СПб, 1903. Т. 1. – 312 с.; Т. 2. – 512 с. 10. *Гончаров Ю. М.* Городская семья Сибири второй половины XIX - начала XX вв. / Ю. М. Гончаров. – Барнаул, 2002. – 383 с. 11. *Свод законов Российской империи издания 1857 года:* В 15 т. – СПб., 1857. 12. *ДАХО.* – Ф. 45, оп. 19, спр. 5. Гильдейский список на 1871 г., 506 арк. 13. *ДАХО.* – Ф. 44, оп. 1, спр. 488. Письма в Харьковскую думу и ответы, по поводу состава купцов и других, 713 арк. 14. *Маслійчук В. Л.* Провінція на перехресті культур (Дослідження з історії Слобідської України XVII-XIX ст.) / В. Л. Маслійчук. – Харків, 2007. – 399 с. 15. *Гончаров Ю. М.* Купеческая семья второй половины XIX – начала XX вв / Ю. М. Гончаров. – М., 1998. – 240 с. 16. *Багалея Д. И., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет его существования. 1655–1905 / Д. И. Багалея, Д. П. Миллер. – Т. 1. – Харьков, 1993. – 568 с.; – Т. 2. – Харьков, 1993. – 974 с. 17. *Миронов Б. Н.* Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства / Б. Н. Миронов. – Т. 1. – СПб, 2003 – 548 с.; – Т. 2. – СПб, 2003 – 583 с. 18. *ДАХО.* – Ф. 44, оп. 2, спр. 273 а. Ревизская сказка о купцах. 1850 г., 1191 арк. 19. *Добровольский В. И.* Брак и развод. Очерк по русскому брачному праву / В. И. Добровольский. – СПб, 1903. – 247 с. 20. *Антонов А. Л., Маслийчук В. Л., Парамонов А. Ф.* История Харьковского городского самоуправления 1654-1917 / А. Л. Антонов, В. Л. Маслийчук, А. Ф. Парамонов. – Х., 2004. – 191 с. 21. *Сельское хозяйство, фабричная промышленность и занятия населения Харьковской губернии.* – Харьков, 1918. – 154 с. 22. *Загоровський А. І.* Отношения между родителями и детьми / А. І. Загоровський // Журнал Министерства Юстиции. – 1902.- С. 1-30. 23. *Рабинович М. Г.* Очерки этнографии русского феодального города / М. Г. Рабинович. – М., 1978. – 320 с. 24. *ДАХО.* – Ф. 44, оп. 2, спр. 34. Списки обывателей города Харькова. 1811 г., 421 арк. 25. *ДАХО.* – Ф. 44, оп. 2, спр. 77. Списки обывателей города Харькова. 1826 г., 331 арк. 26. *ДАХО.* – Ф. 44, оп. 1, спр. 149. По прошению купцов всех гильдий с объявленных капиталов, 154 арк. 27. *ЦДІАК України.* – Ф. 1627: Управління Слобідсько-Українського тимчасового військового губернатора. – Ф. 1627, оп. 1, спр. 1. Циркуляр МВД от 25 февраля 1834 г. о порядке награждения медалями лиц купеческого сословия, 198 арк. 28. *Свод законов Российской империи, дополненный по продолжениям 1906, 1908, 1909 и 1910 годов и позднейшим узаконениям 1911 и 1912 годов:* в 16 т., 4 кн. / Сост. Н. Е. Озерецкий, П. С. Цыпкин. – СПб, 1913. 29. *Будина О. Р.* Город и народные традиции русских / О. Р. Будина. – М., 1989. – 254 с. 30. *ЦДІАК України.* – Ф. 1945: Харківська палата карного і цивільного суду. – Ф. 1945, оп. 1, спр. 1311. Контракт на отдачу сына купца Мазурава в обучение купцу Вороженкину, 1 арк. 31. *Мид М.* Культура и мир детства / М. Мид. – М., 1988. – 428 с. 32. *ЦДІАК України.* – Ф. 1757: Харківський міський магістрат. – Ф. 1757, оп. 1, спр. 40. Сообщение Харьковского городского магистрата о причислении разных лиц к купечеству и мещанству, арк. 28-36. 33. *Шматков К.* Узаконение и усыновление детей / К. Шматков // Журнал Министерства Юстиции. – 1902. 34. *ДАХО.* – Ф. 44, оп. 1, спр. 734. Гильдейский список на 1870 г., 353 арк. 35. *Семья, дом и*

узы родства в истории / Под ред. Т. Зоколлы, О. Кошелевой. – СПб, 2004. – 285 с. **36.** *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е (1825–1881 гг.): В 55 т. – СПб., 1830–1884.*

Надійшла до редколегії 10.11.2013 р.

УДК 94:314.148(477.54)«XVIII/XX»

Сімейне законодавство як регулятор відносин у купецькій родині XIX ст. / А. В. Харченко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2012. - № 61 (1034). – С. 147-155. Бібліогр.: 57 назв.

В статье автор исследует эволюцию семейного законодательства Российской империи. Эти изменения непосредственно влияли на жизнь купеческой семьи Харьковской губернии. Купеческая семья была неотъемлемой составляющей традиционного, патриархального окружающего общества. На протяжении периода отношения в семье изменялись в сторону эмансипации отдельных ее членов.

Ключевые слова: брак, купеческая семья, семейное законодательство, социальная история, Харьковская губерния.

In the article the author researches the evolution of family legislation of the Russian Empire. These changes directly affect the life of a merchant family in Kharkiv province. Merchant family was an integral component of traditional, Patriarchal the surrounding society. During the period of family relations changed in the direction of emancipation of the individual members.

Keywords: marriage, merchant family, family law, social history, Kharkiv province.